Τεύχος 6, Ιανουάριος - Ιούνιος 2020 - Έτος 4ο

η δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Αφιέρωμα στον Αντώνη Σαμαράκη

Γράφουν οι:

Ευτυχία Αναστοπούλου
Νικόλαος Βαρβατάκος
Γιώργος Γεωργής
Κυριάκος Ιακωβίδης
Αντώνης Κλάψης
Ανδρέας Κοκκινόφτας
Αντιγόνη Κουβίδη
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Αλέξανδρος Μπαζούκης
Θωμάς Παπαγεωργίου
Κατερίνα Παπαζαχαρία
Ελένη Σαμαράκη
Βασιλική Σελιώτη
Αρετή Τούντα-Φεργάδη
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφόρου
Άγγελος Χρυσοστόμου

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Η Δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Υπεύθυνος Έκδοσης:
Γιώργος Γεωργής

Συντακτική Επιτροπή:
Γιώργος Γεωργής
Αντώνης Κλάψης
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφόρου

Σύμβουλοι Έκδοσης:
Παντελής Βουτουρής
Βασίλης Καρδάσης
Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Επιμέλεια - Συντονισμός:
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους

Τεύχος 6
Ιανουάριος-Ιούνιος 2020
Λευκωσία

ISSN 2547-8753 (print)
Εκτύπωση: Τυπογραφείο NEGRESCO LTD, Βιομηχανική Περιοχή Αραδίππου, Τ.Θ. 45015, 7110 Αραδίππου, Τηλ. 24531112, Φαξ 24531587, email: negresco@negrescocy.com
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Έντυ Αζίζ
Διεύθυνση Αλληλογραφίας: ideltos@hotmail.com, Γ. Χατζηδάκη 4, 1066 Λευκωσία.
Τιμή: 10 ευρώ
Λευκωσία 2020
Το περιοδικό δέχεται αδημοσίευτες προηγουμένως εργασίες σε ηλεκτρονική μορφή, είτε σε cd είτε στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο.
Ακολουθείται αυστηρά το μονοτονικό σύστημα.
Οι δημοσιευμένες εργασίες εκφράζουν τις προσωπικές απόψεις των συγγραφέων τους.
Η αναδημοσίευση από το περιοδικό επιτρέπεται με την προϋπόθεση ότι γίνεται παραπομπή σε αυτό.

Η Δέλτος 6, Ιανουάριος-Ιούνιος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3 **Εκδοτικό Σημείωμα**

5 **Ελένη Σαμαράκη**
Ο Αντώνης μου

9 **Αλέξανδρος Μπαζούκης**
Σταθερές της μεταπολεμικής συνθήκης στα διηγήματα του Α. Σαμαράκη: Από το *Ζητείται Ελπίς* στην *Κόντρα*

19 **Γιώργος Γεωργής**
Αντώνης Σαμαράκης και Κύπρος

35 **Άγγελος Χρυσοστόμου**
Ο Σαμαράκης μέσα από τον κυπριακό Τύπο

41 **Βασιλική Σελιώτη**
«Σήματα ελπίδας και κινδύνου»: Ο Αντώνης Σαμαράκης υπό το φως της κριτικής του Παναγιώτη Μουλλά

49 **Ευτυχία Αναστοπούλου**
Αρχείο Αντώνη Σαμαράκη: σελίδες αλληλογραφίας

57 **Κατερίνα Παπαζαχαρία**
Χρονολόγιο Αντώνη Σαμαράκη (1919-2003)

69 **Νικόλαος Βαρβατάκος**
Η επιβίωση μυθικών στοιχείων του Αδώνιδος και της Αφροδίτης στην κυπριακή λατρευτική παράδοση του Λαζάρου

75 **Κυριάκος Ιακωβίδης**
Οι εορτασμοί της 25ης Μαρτίου κατά την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας και οι πρώτες βρετανικές εορτές

95 **Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους**
Προσηλυτιστικές προσπάθειες καθολικών στην Κύπρο στα τέλη του 19ου αιώνα

113 **Ανδρέας Χριστοφόρου**
Το αναγνωστήριο «Η Ισότης» Λεμεσού επί προεδρίας Γεώργιου Μαληκίδη (1890-1911)

123 **Θωμάς Παπαγεωργίου**
«Ήλθεν, είδεν... και εν εχεμύθεια απήλθεν»: η επίσκεψη του Ιταλού κυβερνήτη των Δωδεκανήσων Mario Lago στην Κύπρο (1927)

155 **Αρετή Τούντα-Φεργάδη**
Η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου και στα Δωδεκάνησα

175 **Ανδρέας Κοκκινόφτας**
Η χειραγώγηση της πολιτισμικής ταυτότητας: ο βρετανικός πολιτιστικός ιμπεριαλισμός και η εκπαίδευση σε Μάλτα και Κύπρο

195 **Αντώνης Κλάψης**
Γενεαλογία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μια ψυχοβιογραφική προσέγγιση

207 **Αντιγόνη Κουβίδη**
Οι επίκαιρες πτυχές μιας «ξεχασμένης πανδημίας»

219 **Χρίστος Κ. Κυριακίδης**
Βιβλιοπαρουσίαση: Μιχάλης Σταυρή, *Ενιαίον Κόμμα Εθνικόφρονος Παρατάξεως*, Λευκωσία 2019

223 **ΜΙΚΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΕΣ**
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Η «εκδίκηση» του Mario Lago

225 **Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων τόμου**

231 **Βιβλία που λάβαμε**

Η Δέλτος 6, Ιανουάριος-Ιούνιος 2020

Εκδοτικό Σημείωμα

*

Το έκτο τεύχος της *Δέλτου* είναι αφιερωμένο στον κορυφαίο Έλληνα πεζογράφο Αντώνη Σαμαράκη, ως τιμητική συμμετοχή στο Έτος Σαμαράκη που κήρυξε το Υπουργείο Πολιτισμού της Ελλάδας, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 χρόνων από τη γέννησή του. Τα κείμενα που δημοσιεύονται έρχονται να φωτίσουν και να αναδείξουν ακόμη περισσότερο την προσωπικότητα και το έργο του.

Το έργο του ξεχώρισε από την πρώτη στιγμή και έτυχε διεθνούς αναγνώρισης, όσο λίγοι Έλληνες συγγραφείς. Τέσσερεις συλλογές διηγημάτων, *Ζητείται Ελπίς* το 1954, *Αρνούμαι* το 1961, *Το διαβατήριο* το 1973, *Η κόντρα* το 1992 και τρία εμβληματικά μυθιστορήματα, *Σήμα Κινδύνου* το 1959, *Το λάθος* το 1965 και *Εν ονόματι* το 1998, αποτελούν τη μεγάλη πεζογραφική του κατάθεση, με την οποία πραγματικά πλούτισε τη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ο αδρός και λιτός του λόγος, η ανεπιτήδευτη γραφή, το έντονο στοιχείο της κοινωνικής καταγγελίας, η αγωνία του για τον άνθρωπο, η αποστροφή προς τα αυταρχικά καθεστώτα, ο έρωτας της ελευθερίας και της δημοκρατίας αποτελούν τα κυρίαρχα στοιχεία του έργου του. Παρέμεινε σ' όλη τη ζωή του ένας αιώνιος έφηβος, που εκφράστηκε με ξεχωριστή αγάπη για τους νέους. Πρεσβευτής Καλής Θέλησης της UNICEF από το 1989, αναλώθηκε πραγματικά στην προστασία και την ανάδειξη των προβλημάτων των παιδιών όλου του κόσμου ενώ πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Βουλής των Εφήβων, που έδωσε βήμα και φωνή στους νέους της Κύπρου και της Ελλάδας.

Ευχαριστούμε θερμά τη σύζυγό του Ελένη Σαμαράκη για τη στήριξή της στην έκδοση του αφιερώματος, καθώς και για το σύντομο κείμενό της που προτάσσεται στο αφιέρωμα. Συγγραφέας και η ίδια, επέλεξε την προσωπική συγγραφική σιωπή μετά τον γάμο της με τον Αντώνη Σαμαράκη, για να μη θεωρηθεί ότι υπέκλεπτε το ελάχιστο από τη μεγάλη ακτινοβολία του. Γι' αυτό το μικρό της κείμενο, έκφραση ψυχής, ενέχει ιδιαίτερη σημασία.

Θα ήταν παράλειψη να μην τονισθεί η ιδιαίτερη σχέση του Σαμαράκη με την Κύπρο, την οποία αγάπησε από τα εφηβικά του χρόνια. Μετά το 1974 έγινε ο μεγάλος πολιτιστικός της πρεσβευτής, προβάλλοντας παντού το δίκαιο του αγώνα της.

Στο τεύχος περιλαμβάνονται, επίσης, ενδιαφέροντα κείμενα για τον εορτασμό των εθνικών επετείων στην Κύπρο, τις προσπάθειες για προσηλυτισμό των ορθοδόξων από την καθολική προπαγάνδα στα τέλη του 19ου αιώνα στην Κύπρο, τη λειτουργία του αναγνωστηρίου «Η Ισότης» στη Λεμεσό, την επίσκεψη στην Κύπρο του Ιταλού διοικητή των Δωδεκανήσων Mario Lago το 1927, την ελληνική κυριαρχία στο Βόρειο Αιγαίο και τα

Κυριάκος Ιακωβίδης

Οι εορτασμοί της 25ης Μαρτίου κατά την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας και οι πρώτες βρετανικές εορτές

*

Η εθνική (πλην όμως βρετανική) εορτή

Στην εκκλησία της Αγίας Νάπας στη Λεμεσό ανάμεσα στο συνωστισμένο πλήθος ο ιεροδιάκονος υπό τους ήχους της καμπάνας δοξολόγησε το όνομα της Βασίλισσας Βικτωρίας και ευχήθηκε τον πολυχρονισμό της. Έπειτα μνημόνευσε τον ηγέτη του Φιλελεύθερου κόμματος, Γλάδστωνα, αλλά και τους Charles Dilke, Lord Granville και William Forster, σημαίνουσες προσωπικότητες των Φιλελευθέρων. Στο τέλος δέησε υπέρ της μακροζωίας του βασιλιά και της βασίλισσας της Ελλάδας. Ο εορτασμός συνεχίστηκε με λαμπαδηφορία, στην οποία προηγούνταν σημαιοφόροι που κρατούσαν βρετανικές και ελληνικές σημαίες. Πιο πίσω ένας μαθητής επιδείκνυε προς το κοινό πινακίδα στην οποία αναγραφόταν με μεγάλα γράμματα: «Ο Θεός σώζει τη βασίλισσα».[1] Η πορεία μετά μουσικής και βεγγαλικών έφθασε στο δημαρχείο, όπου ο δήμαρχος της πόλης Χριστόδουλος Καρύδης απηύθυνε λόγο.[2] Κατά τους εορτασμούς συνέβη και ένα απρόοπτο περιστατικό: οι βρετανικές αρχές συνέλαβαν άνδρα, αγνώστων στοιχείων, επειδή οι πανηγυρισμοί του ξέφυγαν από το πλαίσιο κόσμιας συμπεριφοράς.[3]

Η πιο πάνω σκηνή διαδραματίστηκε στη Λεμεσό το 1880. Δεν ήταν περιστατικό από τους εορτασμούς της 25ης Μαρτίου. Κάθε άλλο. Ήταν από τις πανηγυρικές εκδηλώσεις των Ελλήνων στο άκουσμα της είδησης της ανόδου των Φιλελευθέρων στην εξουσία και την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Γλάδστωνα· πέντε χρόνια μετά την ανακοίνωση της απόσυρσής του από την πολιτική. Αντίθετα, οι εορτασμοί της εθνικής Παλιγγενεσίας κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας ήταν συγκριτικά ηπιότεροι και πολύ πιο υποτονικοί: δοξολογία στις πόλεις της Κύπρου και αποστολή τηλεγραφήματος προς την ελληνική κυβέρνηση.[4] Στη Λευκωσία, την πόλη με τους περισσότερους Τούρκους,[5] ορισμένες φορές δεν έγιναν εορτασμοί υπό τον φόβο αντιδράσεων του τουρκικού πληθυσμού.[6]

---

[1] *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 28 Απριλίου/10 Μαΐου 1880.
[2] Στο ίδιο *και Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 10/22 Μαΐου και 24 Μαΐου/5 Ιουνίου 1880.
[3] *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 19 Απριλίου/1 Μαΐου 1880. Για τους εορτασμούς της νίκης των Φιλελευθέρων βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου. Από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερον*, τόμ. Β', Λάρνακα 1911, σ. 199-206.
[4] Βλ. ενδεικτικά: *Στασίνος*, Λάρνακα 28 Μαρτίου/9 Απριλίου 1883.
[5] *Cyprus Blue Book for the Year 1890-1891*, Λευκωσία 1891, σ. 376.
[6] Ζαννέτος, *ό.π.*, σ. 397.

Οι Έλληνες της Κύπρου πανηγύρισαν τη νίκη του Γλάδστωνος λες και ήταν ψηφοφόροι του. Ο ενθουσιασμός έχει εξήγηση: οι Έλληνες πίστευαν ότι ο Γλάδστων είχε προτείνει την παραχώρηση των Επτανήσων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της αρμοστείας του στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα (1858-1859). Κάτι τέτοιο βέβαια δεν ίσχυε, ο Γλάδστων κατά την αρμοστεία του πρότεινε γενναίες συνταγματικές παραχωρήσεις αλλά όχι την Ένωση.[7] Ο μύθος όμως είναι πάντοτε υπέρτερος από την ιστορική αλήθεια. Πέρα από τον μύθο, είναι γεγονός ότι ο Γλάδστων στην προεκλογική του εκστρατεία (1879-1880) εναντιώθηκε, και αυτό συνέτεινε στο ενθουσιαστικό κλίμα, στην πρόσφατη απόκτηση της Κύπρου από τη Βρετανία.[8] Γενικότερα, σε όλη του την πολιτική καριέρα ο Γλάδστων ήταν -θεωρητικά τουλάχιστον- ενάντια στην περαιτέρω επέκταση της αυτοκρατορίας·[9] στην πράξη όμως την επέκτεινε. Οι ιδέες του Γλάδστωνος ήταν σε αντίθεση με αυτές του άσπονδου εχθρού του, Ντισραέλι, θιασώτη της περαιτέρω εδαφικής διεύρυνσης της αυτοκρατορίας. Είναι γι' αυτό που ο Ντισραέλι δεν είχε ιδιαίτερες συμπάθειες ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό του νησιού. Εκτός ίσως από έναν, αγνώστων στοιχείων άνδρα, ο οποίος κατά τους εορτασμούς της νίκης του Γλάδστωνος, έχοντας δυσκολίες αναγνώρισης της καταλληλόλητας της στιγμής, ζητωκραύγασε υπέρ του Ντισραέλι. Οι «Γλαδστωνικοί» τον έβαλαν γρήγορα στη θέση του.[10]

Για τους Έλληνες, η άνοδος του Γλάδστωνος στην εξουσία σήμαινε αυτομάτως και πραγμάτωση του εθνικού πόθου. Η βεβαιότητα της Ένωσης και ο ενθουσιασμός ενέπνευσε αρκετούς μύστες της ποίησης, όπως ο λόγιος-νομικός Ονούφριος Ιασονίδης. Ο Ιασονίδης ήταν ξεχωριστή περίπτωση. Κατά τα φοιτητικά του χρόνια στη Βρετανία γνωρίστηκε και συνεργάστηκε με διακεκριμένες προσωπικότητες του Φιλελεύθερου κόμματος.[11] Είχε έτσι έναν

[7] Sir A.W. Ward-G.P. Gooch, *The Cambridge history of British Foreign Policy 1783-1919*, τόμ. 2, Cambridge 1923, σ. 603-605· Μαρία Α. Κοτινά, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα (1848-1864). Το ριζοσπαστικό επτανησιώτικο κίνημα, οι ιδεολογικές καταβολές του, οι κοινωνικο-πολιτικές συνιστώσες του, η δράση και ο ρόλος του στην ένωση της Επτανήσου*, Αθήνα 2014, σ. 345-363. Για την αποστολή του Γλάδστωνος στα Επτάνησα βλ. Robert Holland-Diana Markides, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες. Αγώνες εξουσίας στην ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960*, Αθήνα 2011, σ. 17-91. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Γλάδστων, ως μέλος της κυβέρνησης Palmerston, τάχθηκε το 1862 υπέρ της παραχώρησης των Επτανήσων.

[8] R.E. Robinson, «Imperial problems in British politics, 1880-1895», E.A. Benians-Sir James Butler-C.E. Carrington (επιμ.), *The Cambridge History of the British Empire. The Empire-Commonwealth 1870-1919*, τόμ. III, Cambridge 1959, σ. 128.

[9] Elwyn H. Odell, «The foreign Policy of Gladstone's second Administration», *The Historian*, vol. 2, no. 2 (Άνοιξη 1940), σ. 137-138.

[10] *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 10/22 Μαΐου 1880.

[11] Για τον Ιασονίδη βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, «Λεμεσιανός, Οξφορδιανός και "απροσάρμοστος"», 3 Σεπτεμβρίου 2016, https://papapolyviou.com/2016/09/03/lemesianos-oxfordianos-kai-aprosarmostos/ [ημερ. ανάκτησης 25 Απριλίου 2020] και Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία [7]2018, τόμ. Α', σ. 236-237.

παραπάνω λόγο να τους υμνήσει κατά τους εορτασμούς της νίκης των Φιλελευθέρων στη Λεμεσό:

> *Ζήτω ο Γλάδστων ο σοφός, ο Σίρ Δίλκε και πάντες,*
> *οι Φιλελεύθεροι, προς ους εμπρέπουν ανδριάντες* [...]
> *Χαίρετε! τον βαρύν ζυγόν της Τουρκικής δουλείας,*
> *συντρίβει φιλελεύθερος βραχίων της Αγγλίας.*[12]

Στην υμνολογία του Γλάδστωνος συμμετείχε και ένας πολύ καλύτερος μύστης της ποίησης από τον Ιασονίδη, ο Βασίλης Μιχαηλίδης. Με το ποίημά του «Εις την Ανάβασιν του Αγαπητού Γλάδστωνος»[13] ο Μιχαηλίδης, έχοντας βιώσει την Οθωμανοκρατία και όντας μάρτυρας, ως στρατιώτης στο μέτωπο της Θεσσαλίας το 1878, της αδυναμίας του ελληνικού κράτους να απελευθερώσει τους αλύτρωτους Έλληνες,[14] είδε τη νίκη του Γλάδστωνος ως σανίδα σωτηρίας, «στάλα δρόσου» στη «διψασμένη μας ψυχήν».[15] Οι στίχοι του Ιασονίδη και του Μιχαηλίδη αποτύπωσαν αυτό που ο καθηγητής Ιστορίας Γιώργος Γεωργής ονόμασε «επτανησιακό προηγούμενο», η πίστη των Ελλήνων -ακλόνητη μέχρι το 1931- ότι οι Βρετανοί θα παραχωρήσουν την Κύπρο στην Ελλάδα όπως το 1864 παραχώρησαν τα Επτάνησα.[16]

Είναι από τα παράδοξα του ενωτικού αγώνα και αποτελεί ανορθογραφία: η νίκη του Γλάδστωνα στις εκλογές του 1880 ήταν η πρώτη «εθνική» εορτή η οποία γιορτάστηκε με μεγαλοπρέπεια στην Κύπρο. «Εθνική» γιατί πανηγυρίστηκε από όλους τους Έλληνες και γιατί θεωρήθηκε, εκείνη την περίοδο, σημείο αναφοράς στην ιστορία των αγώνων επίτευξης της Ένωσης. Εγγράφηκε, με λίγα λόγια, στο παλίμψηστο των αλυτρωτικών αγώνων. Ο φιλοβρετανισμός των Ελλήνων της Κύπρου ήταν σε δυσαρμονία με τον αυξανόμενο αντιευρωπαϊσμό των Ελλήνων του ελληνικού κράτους (αποκύημα της σκληρής στάσης των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην προσπάθεια πραγματοποίησης της Μεγάλης Ιδέας).[17] Η δυσαρμονία έχει εξήγηση: το 1880 οι Έλληνες της Κύπρου θεωρούσαν, όχι λανθασμένα, ότι η αδύναμη Ελλάδα δεν είναι σε θέση να διεκδικήσει την Κύπρο. Μόνη ελπίδα ήταν η Βρετανία. Γι'

[12] *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 3/15 Μαΐου 1880.

[13] Γιάννης Κατσούρης (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης. Άπαντα*, τόμ. Β', Λευκωσία [2]2002, σ. 32-34.

[14] Η κυβέρνηση Κουμουνδούρου έδωσε στις 21 Ιανουαρίου/2 Φεβρουαρίου 1878 οδηγίες για εισβολή στη Θεσσαλία, πολύ γρήγορα όμως αναγκάστηκε να ανακαλέσει. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος (1797-1980)*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 407-410.

[15] Κατσούρης, *ό.π.*, σ. 33.

[16] Γιώργος Γεωργής, «Ο αντίκτυπος της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», Ιωάννης Θεοχαρίδης (επιμ.), *Πρακτικά του τρίτου διεθνούς κυπρολογικού συνεδρίου (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996), τόμ. Γ', Νεότερο Τμήμα*, Λευκωσία 2001, σ. 383-395.

[17] Λίνα Λούβη, *Η Ευρώπη των Ελλήνων. Πρότυπο, απειλή, προστάτις 1833-1857*, Αθήνα 2020, σ. 323-325.

αυτό και επένδυαν περισσότερο στις «βρετανικές εορτές» παρά στις ελληνικές. Οι Έλληνες γιόρταζαν κάθε χρόνο τα γενέθλια της βασίλισσας της Βρετανίας, έδιναν το όνομά της στις επιχειρήσεις τους («καφέ Βικτωρία»,[18] ξενοδοχείο «Βικτωρία»[19] κ.τ.λ.) και της αφιέρωναν ποιήματα. Επιπλέον, ήταν και τα δύο ιωβηλαία, το 1887 και το 1897.

Τα ιωβηλαία

Κατά το χρυσό ιωβηλαίο, τη συμπλήρωση 50 χρόνων από την άνοδο της Βικτωρίας στον θρόνο, διοργανώθηκαν στη Βρετανία εκδηλώσεις οι οποίες ξεπερνούσαν σε φαντασμαγορία κάθε προηγούμενο. Αντίστοιχα, το γεγονός εορτάστηκε στις υπόλοιπες βρετανικές αποικίες (και στις περιοχές οι οποίες δεν ήταν αποικίες αλλά οι Βρετανοί ασκούσαν διοικητικό έλεγχο, όπως η Κύπρος), αναδεικνύοντας τους ισχυρούς δεσμούς -αυτός ήταν και ο στόχος των Βρετανών- με τη μητρόπολη.[20] Ο αρμοστής Henry Bulwer ένοιωσε τους ισχυρούς δεσμούς με τη μητρόπολη όταν είδε την πρώτη μέρα, από τις συνολικά επτά των εορτασμών,[21] στους κίονες του ναού της Φανερωμένης να τοποθετείται πινακίδα, με πρωτοβουλία του λόγιου-νομικού Γεώργιου Κηπιάδη, στην οποία με κόκκινα και χρυσά γράμματα αναγράφονταν: «Ζήτω η Άνασσα Βικτωρία. Ζήτω το βρετανικό έθνος».[22] Τους δεσμούς με τη μητρόπολη επιβεβαίωσαν και οι ευκατάστατοι Έλληνες της Λευκωσίας, οι οποίοι κάλυψαν μέρος των εξόδων για τους εορτασμούς.[23]

Ο Φίλιος Ζαννέτος, ένας από τους κυριότερους επικριτές της βρετανικής διοίκησης κατά το πρώτο μισό της βρετανικής κυριαρχίας, κατέγραψε με μελαγχολία την ενθουσιαστική συμμετοχή των Ελλήνων στους εορτασμούς του ιωβηλαίου. Απόρησε με τον ενθουσιασμό τους και την τάση να ευχαριστούν τους Βρετανούς.[24] Δεν ήταν ακριβώς έτσι τα πράγματα: ο ενθουσιασμός ήταν ως ένα βαθμό γνήσιος αλλά υπήρχε και οπισθοβουλία. Οι Έλληνες έβλεπαν ως καλή ευκαιρία τη συγκυρία των εορτασμών και την παρουσία σύσσωμης της βρετανικής διοίκησης, προκειμένου να διατυπώσουν, μαζί με τις επιδοκιμασίες τους, και τα παράπονά τους. Ο Γεώργιος Κηπιάδης σε ποίημα, το οποίο εκφώνησε κατά τους εορτασμούς του ιωβηλαίου, εξέφρασε την οπισθοβουλία:

Άνασσα, της Βρετανίας, Δέσποινα των Ινδιών
Αν του φόρου της Τουρκίας και την Κύπρον απαλλάξης

[18] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 31 Μαρτίου/12 Απριλίου 1900.
[19] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 28 Ιουλίου /9 Αυγούστου 1902.
[20] David Cannadine, *Ornamentalism. How the British saw their empire*, Λονδίνο 2001, σ. 106.
[21] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 21 Ιουνίου/2 Ιουλίου 1887.
[22] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 6/18 Ιουνίου 1887 και Ζαννέτος, *ό.π.*, σ. 478.
[23] *Αλήθεια*, Λεμεσός 24 Μαΐου/4 Ιουνίου 1887.
[24] Ζαννέτος, *ό.π.*, σ. 475-477. Ο Ζαννέτος δεν ήταν στην Κύπρο στους εορτασμούς του 1887, προφανώς όμως είχε ενημέρωση.

Στας καρδίας των Κυπρίων τ' όνομά σου θα χαράξης.[25]

Ο «φόρος της Τουρκίας», στον οποίο έκανε αναφορά ο Κηπιάδης, ήταν ο επονομαζόμενος φόρος υποτελείας. Ένα ποσό γύρω στις 93.000 λίρες, που, υποθετικά, θα το κατέβαλλε η Βρετανία, με βάση την Κυπριακή Συνθήκη του 1878, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Υποθετικά, γιατί το ποσό, περίπου ο μισός προϋπολογισμός της Κύπρου, το πλήρωναν οι Κύπριοι μέσω φορολογιών. Δικαιολογημένα οι Έλληνες, ιδιαίτερα σε χρονιές σιτοδείας όπως αυτή του χρυσού ιωβηλαίου, είχαν παράπονα· στο μέλλον τα παράπονα ήταν ακόμη περισσότερα όταν άρχισαν να υποψιάζονται ότι τα χρήματα δεν κατέληγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά στο Λονδίνο.[26]

Λίγους μήνες μετά τους εορτασμούς του ιωβηλαίου, οι Έλληνες αποφάσισαν να μην περιμένουν τη θετική ανταπόκριση της βασίλισσας στο ποίημα του Κηπιάδη. Συγκεκριμένα, τον Δεκέμβριο-Ιανουάριο του 1887/1888 πραγματοποιήθηκαν αγροτικά συλλαλητήρια σχεδόν σε όλες τις πόλεις της Κύπρου με αίτημα την ελάφρυνση της φορολογίας και την κατάργηση του φόρου υποτελείας.[27] Η δυσαρέσκεια προς τη βρετανική διοίκηση πήρε επίσημο χαρακτήρα με την αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο με επικεφαλής τον αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, το 1889. Παρά τη δυσαρέσκεια, σ' εκείνο το σημείο συνέχιζε να υπερτερεί η προσμονή ότι οι Βρετανοί θα επαναλάμβαναν το προηγούμενο της Επτανήσου. Και επιπλέον, οι Έλληνες διαχώριζαν τη βρετανική διοίκηση από τη βασίλισσα Βικτωρία. Παρά τα όποια παράπονα προς τους εκπροσώπους του στέμματος στην Κύπρο η προσήλωση προς τη βασίλισσα ήταν αδιαπραγμάτευτη. Και το απέδειξαν, ξανά, στο δεύτερο ιωβηλαίο της βασίλισσας, το αδαμάντινο, το 1897.

Στη Λευκωσία οι περισσότερες οικίες σημαιοστολίστηκαν με βρετανικές σημαίες, φωταγωγήθηκαν καφενεία, ιδιωτικά καταστήματα και στρατιωτικά εμβατήρια παιάνιζαν στην Πύλη Πάφου.[28] Επίκεντρο των εορτασμών του αδαμάντινου ιωβηλαίου ήταν η εκκλησία της Φανερωμένης - συνήθως η τελευταία ήταν σημείο αναφοράς σε εθνικές και όχι σε βρετανικές εκδηλώσεις. Ενδεικτικά, λίγους μήνες πριν το ιωβηλαίο, κατά τον εορτασμό της Παλιγγενεσίας, ο αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος έκανε δέηση στην εν λόγω εκκλησία υπέρ της νίκης του ελληνικού στρατού στον επικείμενο ελληνοτουρκικό πόλεμο.[29] Επιδεικνύοντας αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα, τον Ιούνιο, στην ίδια εκκλησία, στο πλαίσιο των εορτασμών του ιωβηλαίου,

[25] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 13/25 Ιουνίου 1887.
[26] Diana Markides, *The Cyprus Tribute and Geopolitics in the Levant, 1875-1960*, Cham 2019, σ. 70.
[27] Περιγραφή των συλλαλητηρίων βλ. στο Ζαννέτος, *ό.π.*, σ. 484-491.
[28] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 13/25 Ιουνίου 1897.
[29] Πέτρος Παπαπολυβίου, *Φαεινόν σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Λευκωσία 2001, σ. 123-124.

ο αρχιεπίσκοπος έψαλλε τον ύμνο υπέρ της βασίλισσας με τα μάτια στραμμένα στην εικόνα της Βικτώριας, η οποία είχε αναρτηθεί στο εσωτερικό του ναού. Η αλήθεια ήταν ότι ο Σωφρόνιος δεν μπορούσε να αποφύγει την εικόνα της τιμώμενης βασίλισσας, το πρόσωπο της κοσμούσε σχεδόν κάθε γωνιά της πρωτεύουσας. Ήταν ένας τρόπος να υποδηλωθεί η εποπτική παρουσία του στέμματος και το μητρικό ενδιαφέρον της βασίλισσας για τα «παιδιά»-«αποίκους» της.

Όπως και να έχει, η εκδήλωση αγάπης του Σωφρόνιου προς την Βρετανία δεν συνιστούσε «προδοσία» προς τα ενωτικά αισθήματα. Το αντίθετο, οι Έλληνες θεωρούσαν ότι το ένα συμπλήρωνε το άλλο. Στο ιωβηλαίο, μαζί με τις ζητωκραυγές υπέρ της βασίλισσας, ο λαός ζητωκραύγασε και υπέρ του ελληνικού έθνους. Επιπλέον, χωρίς καμιά εξαίρεση, όλοι οι πρωταγωνιστές του ενωτικού κινήματος είχαν στο «βιογραφικό» τους εκδηλώσεις υπέρ του βρετανικού έθνους. Ορισμένες φορές τις διοργάνωναν κιόλας. Στην Πάφο, τις εκδηλώσεις του αδαμάντινου ιωβηλαίου τις διοργάνωσε ένας άσημος δικηγόρος, ο οποίος αργότερα θα εξελισσόταν στην κορυφαία μορφή του εθνικού κινήματος κατά το πρώτο μισό της βρετανικής κυριαρχίας, ο Χριστόδουλος Σώζος.[30]

Υπήρχαν, πέρα από το επτανησιακό προηγούμενο, και άλλοι δευτερεύοντες λόγοι πίσω από την πάνδημη συμμετοχή στις βρετανικές εορτές μέχρι τον θάνατο της βασίλισσας Βικτώριας, το 1901. Στα γενέθλια της βασίλισσας, για παράδειγμα, η ημέρα ήταν καθιερωμένη ως αργία από τους Βρετανούς για τις δημόσιες υπηρεσίες και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, μία από τις ελάχιστες αργίες της βρετανικής διοίκησης. Επιπλέον, στις βρετανικές εορτές υπήρχε κατά κανόνα συσσίτιο για τους φτωχούς και δωρεάν ποτό για τους συμμετέχοντες. Οι τελευταίοι, όσοι διέμεναν στις παραλιακές πόλεις, είχαν τη σπάνια ευκαιρία να δουν φωταγωγημένη την αποβάθρα και να επιδοθούν σε μία σπάνια δραστηριότητα: τις νυκτερινές διασκεδάσεις. Στο κάτω κάτω οι βρετανικές εορτές ήταν διέξοδος από τη μονοτονία. Στην Πάφο, το 1887, στο πλαίσιο των γενεθλίων της βασίλισσας, οι κάτοικοι είχαν την ευκαιρία να απολαύσουν το, επίσης, σπάνιο θέαμα της διοργάνωσης ιπποδρομιών σε ανοικτή πεδιάδα.[31] Υπήρχαν βέβαια και συγκυριακές περιστάσεις: η πάνδημη συμμετοχή στους εορτασμούς του αδαμάντινου ιωβηλαίου βοηθήθηκε από το γεγονός ότι τελούνταν κατά την περίοδο του πιο λαοφιλούς αρμοστή, ο οποίος πέρασε από την Κύπρο, του Walter Sendall. Επιπλέον, το ιωβηλαίο του 1897 ήταν και ένας τρόπος

[30] *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 21 Ιουνίου 1897.
[31] *Αλήθεια*, Λεμεσός 30 Μαΐου/11 Ιουνίου 1887.

απόδοσης ευχαριστιών προς τη Βρετανία, η οποία εμπόδισε τη σχεδιαζόμενη προέλαση των Οθωμανών προς την Αθήνα.[32]

Αντίθετα, οι διάδοχοι της Βικτώριας δεν έτυχαν ανάλογης μεταχείρισης. Στο πένθος για τον θάνατο του Εδουάρδου Ζ' (24 Απριλίου/6 Μαΐου 1910) ο ελληνικός λαός και η ηγεσία του αποστασιοποιήθηκαν, αφού δεν ψάλθηκε καν η -αναμενόμενη σε τέτοιες περιστάσεις- δέηση στη Φανερωμένη.[33] Αντίθετα, όταν πέθανε η Βικτώρια είχαν γίνει επιμνημόσυνες δεήσεις σε όλες τις πόλεις και πολλοί Έλληνες ανάρτησαν την εικόνα της στις επιχειρήσεις τους. Επιπλέον, ο διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου, το φυτώριο του εθνικισμού στην Κύπρο, Μιχαήλ Βολονάκης, ανακοίνωσε τη διακοπή των μαθημάτων για τρεις ημέρες, ως ένδειξη πένθους και τιμής προς την αποβιώσασα βασίλισσα.[34] Οι Έλληνες είχαν σειρά από λόγους να επιδεικνύουν την αγάπη τους προς τη βασίλισσα: τους απελευθέρωσε από την οθωμανική κατοχή, υπό τη βασιλεία της η Βρετανία παραχώρησε τα Επτάνησα, συνδέθηκε με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και την παραχώρηση καθεστώτος αυτονομίας στην Κρήτη. Υπήρχε ακόμη ένας λόγος, πιθανότατα ο πιο σημαντικός: η Βικτώρια πέθανε το 1901, 23 χρόνια μετά την καθεστωτική μεταβολή στο νησί. Διήνυσε «περίοδο χάριτος», αν και υπήρχαν κάποια παράπονα προς το πρόσωπό της λόγω της αργοπορίας στην παραχώρηση της Ένωσης.[35] Οι διάδοχοί της δεν είχαν την πολυτέλεια της «περιόδου χάριτος», ούτε το κύρος της· όσο τα χρόνια περνούσαν τόσο ευθέως ανάλογα αυξανόταν και η δυσαρέσκεια των Ελλήνων για τη μη υλοποίηση του εθνικού τους πόθου. Παράλληλα, άρχισαν να ανεβαίνουν ολοένα και περισσότερο οι τόνοι κατά τους εορτασμούς των επετείων της Παλιγγενεσίας.

Η 25η Μαρτίου

Οι Βρετανοί θα πρέπει να ήταν πολύ ικανοποιημένοι κατά τα πρώτα χρόνια της παρουσίας τους στο νησί καθότι οι Έλληνες κρατούσαν, με ορισμένες εξαιρέσεις,[36] χαμηλούς τόνους στους εορτασμούς της 25ης Μαρτίου. Στη Λευκωσία ο συνήθης τρόπος εορτασμού ήταν η πρωινή δοξολογία ακολουθούμενη από διάλεξη στο παρακείμενο αναγνωστήριο «Αγάπη του Λαού». Στα τέλη του 19ου αιώνα παρατηρούνται αλλαγές. Ενδεικτικά, το 1897 οι εορτασμοί ξεφεύγουν από τους χαμηλούς τόνους. Υπήρχε λόγος: ήταν

[32] Βλ. Diana Markides, *Sendall in Cyprus 1892-1898. A governor in bondage*, Λευκωσία 2014, σ. 178 και την εφημερίδα *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 5 Ιουνίου 1897.
[33] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 9/21 Μαΐου 1910.
[34] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 28 Ιανουαρίου/9 Φεβρουαρίου 1901.
[35] Βλ. ενδεικτικά: *Αλήθεια*, Λεμεσός 27 Ιουνίου/9 Ιουλίου 1887.
[36] Μία από τις εξαιρέσεις ήταν οι εορτασμοί του 1886. Λόγω της προσάρτησης της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία και του συνεπακόλουθου αναβρασμού, ο οποίος επικράτησε στην Ελλάδα, οι εορτασμοί της 25ης Μαρτίου υπήρξαν ζωηροί. Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα 29 Μαρτίου/10 Απριλίου 1886.

παραμονές του ελληνοτουρκικού πολέμου. Στη Λάρνακα το επίκεντρο του εορτασμού δεν ήταν, όπως συνήθως, η εκκλησία του Αγίου Λαζάρου αλλά η κατοικία του Έλληνα πρόξενου, Γεώργιου Φιλήμονος. Εκεί κατέληξε λαμπαδηφορία μαθητών του Ελληνικού Σχολείου. Οι τελευταίοι, μαζί με πλήθος κόσμου, το οποίο τους συνόδευε, απήγγειλαν μπροστά στον ενθουσιώδη πρόξενο πατριωτικά άσματα και ζήτησαν την Ένωση.[37]

Γενικότερα, στα τέλη του 19ου αιώνα παρατηρούνται αλλαγές στον τρόπο εορτασμού της 25ης Μαρτίου, ο οποίος άρχισε να αποκτά τελετουργικά χαρακτηριστικά: παρελάσεις, λαμπαδηφορίες και παρουσία μαθητών ντυμένων με ομοιόμορφες στολές στη δοξολογία. Αυτό δεικνύει αναβάθμιση των εορτασμών, αποτέλεσμα της αυξανόμενης διεκδικητικότητας του ενωτικού κινήματος. Οι καινοτομίες ήταν στην ουσία μίμηση των επετειακών εκδηλώσεων στην Αθήνα και μία έμμεση δήλωση ότι ως μέρος του έθνους οι Έλληνες του νησιού γιόρταζαν όπως γιόρταζε η μητέρα πατρίδα την εθνική επέτειο. Σε αυτό βοήθησε και η προτομή του αρχιεπισκόπου Κυπριανού, η οποία τοποθετήθηκε το 1901 στην Αρχιεπισκοπή και αποτέλεσε σημείο αναφοράς στους εορτασμούς μέχρι το 1930.[38] Όπως, αντίστοιχα, σημείο αναφοράς στους εορτασμούς στην Αθήνα ήταν η κατάθεση στεφάνου στον ανδριάντα του πατριάρχη Γρηγορίου Ε' στα προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών.[39] Οι τιμές προς τις δύο εκκλησιαστικές προσωπικότητες επιβεβαιώνουν τη σύμπτωση ορθοδοξίας και έθνους. Επιπλέον, το ίδιο το πρόσωπο του Κυπριανού και η θυσία του συνέδεε την ελληνική επανάσταση με την Κύπρο, γέφυρα με τους αγώνες του έθνους.

Οι Βρετανοί είχαν και αυτοί, άθελά τους, καθοριστικό ρόλο στην αναβάθμιση των εορτασμών. Συγκεκριμένα, η γενικότερη απάθεια προς το ενωτικό αίτημα, η διατήρηση του φόρου υποτελείας, η καταπιεστική φορολογία, η γενικότερη αντίληψη της βρετανικής διοίκησης ότι η υπόθεση της Ένωσης δεν έχει απήχηση στον λαό και είναι υπόθεση μιας ελίτ (δημοσιογράφοι, Εκκλησίας, δασκάλων) και η κατά καιρούς αμφισβήτηση της ελληνικότητας του νησιού,[40] οδήγησαν τον ελληνικό λαό σε εκμετάλλευση της εθνικής επετείου προκειμένου να επιδείξουν την εθνική τους ταυτότητα στο δύσπιστο βρετανικό κοινό.

[37] *Ένωσις,* Λάρνακα 1/13 Απριλίου 1897.
[38] Πέτρος Παπαπολυβίου, «Η 9η Ιουλίου 1821 και ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός: επετειακή καθιέρωση και συμβολισμοί (1830-1931)», Οικονόμος Παρασκευάς Αγάθωνος (επιμ.) *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος,* Λευκωσία 2012, σ. 295.
[39] Για τους εορτασμούς με επίκεντρο την προτομή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' βλ. Χάρης Εξερτζόγλου, «Πολιτικές τελετουργίες στη Νεώτερη Ελλάδα. Η μετακομιδή των οστών του Γρηγορίου Ε' και η πεντηκονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης», *Μνήμων,* τχ. 23 (2001), σ. 153-182.
[40] Holland-Markides, *ό.π.,* σ. 318.

Αντιστρόφως ανάλογα, την ώρα που αναβαθμίζονταν οι επετειακοί εορτασμοί της Παλιγγενεσίας, ο ελληνικός λαός υποβάθμισε τη σημασία των βρετανικών εορτών. Σταδιακά, μετά το 1901, οι εορτασμοί των γενεθλίων του Βρετανού βασιλιά διεξάγονταν με ολοένα και μικρότερο ελληνικό ακροατήριο. Μέχρι τα τέλη του 1900 μπορούσε κανείς να μετρήσει τους Έλληνες στην καθιερωμένη δοξολογία με αφορμή τα γενέθλια του Βρετανού βασιλιά.[41] Οι ουρές του κυπριακού λαού έξω από το γραφείο του αρμοστή προκειμένου να ευχηθούν στον εκπρόσωπο του βρετανικού στέμματος τη μακροημέρευση της βασίλισσας ήταν κάποτε σύνηθες πραγματικότητα,[42] η οποία έπαψε πλέον να υπάρχει την περίοδο των μεταγενέστερων εστεμμένων. Ακόμη και ο ελληνικός κυπριακός Τύπος, ο οποίος συνήθως αφιέρωνε την πρώτη σελίδα του στα γενέθλια της βασίλισσας,[43] μετά τον θάνατό της μετέθεσε τα γενέθλια των διαδόχων της στις πίσω σελίδες.

Πέρα από τον τελετουργικό χαρακτήρα των εορτών σημειώθηκε ακόμη μια καινοτομία: οι οπαδοί του μητροπολίτη Κυρηνείας και οι οπαδοί του μητροπολίτη Κιτίου κατά την περίοδο του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, το οποίο δίχασε για μία δεκαετία (1900-1910) την Κύπρο σε δύο στρατόπεδα, «Κιτιακοί-Κυρηναϊκοί», γιόρταζαν ξεχωριστά την εθνική επέτειο. Ενδεικτικά, ο πρόεδρος του αναγνωστηρίου «Αγάπη του Λαού» Νικόλαος Καταλάνος, φανατικός «Κιτιακός», προκειμένου να αποφύγει τον συνεορτασμό με τον μητροπολίτη Κυρηνείας, ο οποίος κατά την επίμαχη δεκαετία χοροστατούσε της καθιερωμένης δοξολογίας στη Φανερωμένη, μετέθετε τους επετειακούς εορτασμούς του αναγνωστηρίου σε άλλη ημερομηνία.[44]

Το φαινόμενο των χωριστών εορτασμών θα εμφανιστεί ξανά μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο σε εντελώς διαφορετικό, όπως θα δούμε, πλαίσιο. Οι εορτασμοί την περίοδο 1900-1910 λόγω του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος ήταν κατά κύριο λόγο υποτονικοί. Αυτό όμως θα άλλαζε λίγα χρόνια μετά το τέλος της διχοστασίας.

Ο φανατικός βυζαντινισμός

Κατά την περίοδο από τους Βαλκανικούς πολέμους μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή υπήρχε ασυγκράτητη ευφορία ανάμεσα στους Έλληνες. Οι επιτυχίες στο βαλκανικό μέτωπο και ο επακόλουθος διπλασιασμός της εδαφικής επικράτειας της Ελλάδας, ενίσχυσαν τις προσδοκίες πραγμάτωσης της Μεγάλης Ιδέας, της ανασύστασης δηλαδή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Το Βυζάντιο και η Κωνσταντινούπολη κυριάρχησαν στην εθνική φαντασίωση το διάστημα 1912-

[41] *Αγών,* Πάφος 31 Οκτωβρίου 1909.
[42] *Φωνή της Κύπρου,* Λευκωσία 16/28 Μαΐου 1887.
[43] Στο ίδιο.
[44] *Ευαγόρας,* Λευκωσία 30 Μαρτίου 1901 και 27 Μαρτίου 1903.

1921· είναι η περίοδος του φανατικού βυζαντινισμού. Στην εν λόγω περίοδο πλήθυναν οι σημαίες με τον δικέφαλο αετό στους εορτασμούς της εθνικής επετείου, κατά τη διάρκεια των οποίων ψάλλονταν βυζαντινοί ύμνοι, ενώ στις εσπερίδες της εορταστικής ημέρας ανέβαιναν θεατρικές παραστάσεις με θεματική το Βυζάντιο (όπως η τραγωδία του Αριστομένη Προβελέγγιου, «Νικηφόρος Φωκάς»).[45] Ο επιχειρηματίας Γαβριήλ Χριστοφή έδωσε στη φαντασίωση της ανασύστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας δόσεις πραγματικότητας κτίζοντας το «Βυζάντιον», ξενοδοχείο στην Αμμόχωστο.[46] Συμμέτοχος στις σπονδές προς τον βυζαντινισμό ήταν και ο Καταλάνος, ο οποίος το 1917 εκφώνησε τον επετειακό του λόγο στο αναγνωστήριο «Αγάπη του Λαού», πλαισιωμένος από τις εικόνες του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, του βασιλιά Κωνσταντίνου και του Χριστόδουλου Σώζου (φιλοτεχνημένη από τον Ιωάννη Κισσονέργη).[47]

Ο θάνατος του Σώζου, κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, ήταν η «διαφημιζόμενη» συνεισφορά της Κύπρου στους αγώνες πραγμάτωσης της Μεγάλης Ιδέας. Αν ο Σώζος ήταν η «διαφημιζόμενη» συνεισφορά, ο Κωνσταντίνος, λόγω συνωνυμίας με τον τελευταίο αυτοκράτορα του Βυζαντίου, ήταν η ενσάρκωση του ονείρου της νέας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κανείς βασιλιάς δεν λατρεύτηκε στην Κύπρο όσο ο Κωνσταντίνος. Και ενώ ήταν ακόμη πρίγκιπας διοργανώνονταν δημόσιοι εορτασμοί με αφορμή την ονομαστική του εορτή.[48] Παρέμεινε λαοφιλής ακόμη και μετά την αμαύρωση της φήμης του στην Ελλάδα λόγω των χειρισμών του ως αρχιστράτηγος στον ελληνοτουρκικό πόλεμο·[49] ακόμη και μετά την εκθρόνισή του το 1917. Ο λαός τον αποκαλούσε ο «Δωδέκατος»,[50] υιοθετώντας τον χαρακτηρισμό τον οποίο του απέδωσαν οι οπαδοί του στην Ελλάδα, ο διάδοχος δηλαδή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ΙΑ'. Οι Έλληνες εξέφραζαν τον έρωτά τους για το Βυζάντιο μέσω του Κωνσταντίνου. Ο «έρωτας» έφθασε στο απόγειό του στους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους, κατά τη διάρκεια των οποίων ο Κωνσταντίνος οδήγησε, ως αρχιστράτηγος, τον ελληνικό στρατό σε θριάμβους, και εύλογα αποτυπώθηκε στους εορτασμούς της εθνικής επετείου την επαύριον της λήξης του πολέμου. Στον εορτασμό του 1914 στη Λευκωσία, στο θέατρο Παπαδοπούλου, προς το τέλος της εκδήλωσης τοποθετήθηκε στο κέντρο της σκηνής η εικόνα του Παλαιολόγου δίπλα από αυτή του βασιλιά Κωνσταντίνου, με τη ρομφαία του βυζαντινού αυτοκράτορα να δείχνει προς την Πόλη. Το

[45] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 28 Μαρτίου 1917 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 29 Μαρτίου/11 Απριλίου 1917.
[46] *Ελευθερία*, Λευκωσία 21 Δεκεμβρίου 1910/2 Ιανουαρίου 1911.
[47] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 23 Μαΐου 1917.
[48] *Αλήθεια*, Λεμεσός 23 Μαΐου/4 Ιουνίου 1887.
[49] *Παρθενών*, Λεμεσός 1 Ιουνίου 1907.
[50] Στο ίδιο.

ακροατήριο εμφανώς συγκινημένο σηκώθηκε και αυθόρμητα άρχισε να ψέλνει τον εθνικό ύμνο.[51]

Ο Βασίλης Μιχαηλίδης το οραματίστηκε κάπως διαφορετικά. Στο ποίημα του με τίτλο «Ο Κωνσταντίνος», γραμμένο το 1914, ο Έλληνας βασιλιάς «δανείζεται» τη ρομφαία από τον Παλαιολόγο και ανοίγει τον δρόμο προς την Πόλη.[52] Θα πρέπει να σημειωθεί το οξύμωρο στοιχείο κατά την περίοδο του φανατικού βυζαντινισμού: ενώ οι Έλληνες απέβλεπαν κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου στην ανασύσταση του βυζαντινού κράτους, ενός καθεστώτος απόλυτης μοναρχίας, την ίδια ώρα υμνολογούσαν τον αντιγερμανικό αγώνα ως αγώνα υπέρ της δημοκρατίας.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι οι εορτασμοί μετά τους Βαλκανικούς πολέμους δεν απευθύνονταν αποκλειστικά στο βρετανικό ακροατήριο (με σκοπό την επίδειξη της εθνικής ταυτότητας και του ενωτικού πόθου), αλλά και προς την ελληνική κυβέρνηση. Στους εορτασμούς του 1914 στη Λάρνακα, ο Φίλιος Ζαννέτος ζήτησε από την Έλληνα πρόξενο Αδαμίδη να μην ξεχάσει την Κύπρο την ώρα των εθνικών διεκδικήσεων.[53] Ο πρόξενος διαβεβαίωσε ότι θα μεταφέρει το μήνυμα στην κυβέρνηση Βενιζέλου. Απέφυγε όμως να απαντήσει στην προτροπή του Ζαννέτου. Είχε έναν πολύ καλό λόγο να υπεκφεύγει: η ελληνική κυβέρνηση του είχε δώσει οδηγίες να κατευνάσει τις όποιες ενωτικές κινητοποιήσεις στο νησί· άλλες ήταν οι εδαφικές προτεραιότητες της Ελλάδας εκείνη την περίοδο και όχι η Κύπρος.[54]

Δημοψήφισμα και εθνικοί εορτασμοί

Συνεπαρμένοι από τις επιτυχίες του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, ενοχλημένοι από την άρνηση των Βρετανών να αναγνωρίσουν τις θυσίες τους στον Μεγάλο Πόλεμο και από τις δηλώσεις του υφυπουργού Αποικιών Amery, ο οποίος αμφισβήτησε ακόμη και την ελληνικότητα της Κύπρου,[55] οι Έλληνες είδαν τους εορτασμούς με αφορμή τη συμπλήρωση 100 χρόνων από την έναρξη της ελληνικής επανάστασης ως καλή ευκαιρία απάντησης στον Amery. Πέρα από τη διοργάνωση παρελάσεων και αθλητικών αγώνων, την επετειακή ημέρα, η νεοσύστατη «Πολιτική Οργάνωση Κύπρου» (διέθετε χαρακτηριστικά κομματικής οργάνωσης με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο

[51] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 28 Μαρτίου 1914.
[52] Κατσούρης, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 248-249.
[53] *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 29 Μαρτίου/11 Απριλίου 1914.
[54] Για την πολιτική της Ελλάδας έναντι του ενωτικού κινήματος την περίοδο πριν τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, «Το κυπριακό ενωτικό αίτημα ανάμεσα στη «θήρα των ιδανικών» και την «πραγματική πολιτική». Δύο εκθέσεις του Ιωάννη Γενναδίου», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXVII, Λευκωσία 2001, σ. 273-307· του ιδίου, «Κύπρος 1909-1922. Η "πολιτική κρίση" του 1912» *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000. Η εθνική ολοκλήρωση, 1909-1922. Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, τόμ. 5, Αθήνα 2003, σ. 297-298.
[55] George S. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a Survey of the foundations of British rule*, Λευκωσία 1979, σ. 165.

Κύριλλο Γ') αποφάσισε τη συλλογή ψηφισμάτων υπέρ της Ένωσης, εν είδει δημοψηφίσματος, από ενορίες και κοινότητες της Κύπρου.

Μέχρι εκείνο το σημείο η τακτική των βρετανικών αρχών ήταν η αποστασιοποίηση από τους εορτασμούς. Προφανώς τους ενοχλούσαν, γι' αυτό και απείχαν από τις εορταστικές εκδηλώσεις, αλλά, από την άλλη, τις θεωρούσαν ακίνδυνες. Ωστόσο, το 1921 ο αρμοστής Malcolm Stevenson ήταν αποφασισμένος να μην ακολουθήσει την πεπατημένη πολιτική της αποστασιοποίησης. Από τα τέλη του 1918, όταν ανεπίσημα ανέλαβε καθήκοντα αρμοστή, ο Stevenson έθεσε ως στόχο τον περιορισμό, ή και εξάλειψη αν ήταν δυνατόν, του ενωτικού κινήματος.[56] Η δυστυχία του Stevenson ήταν ότι η αρμοστεία του συνέπεσε με την όξυνση των ενωτικών δραστηριοτήτων. Ενδεικτικά, τα γενέθλια του Βρετανού βασιλιά, Γεώργιου Ε', έπαψαν να εορτάζονται μετά το τέλος Α' Παγκοσμίου πολέμου στη Φανερωμένη·[57] η τελευταία ήταν πλέον ρεζερβέ αποκλειστικά για εθνικές εκδηλώσεις. Το γεγονός λίγο απασχόλησε τον Stevenson. Περισσότερο ήταν ενοχλημένος από τη δράση της Εθνικής Πρεσβείας την περίοδο 1918-1920 και από την παραίτηση των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, τον Δεκέμβριο του 1920. Αντιδρώντας, ήταν αποφασισμένος να περιορίσει τους προγραμματισμένους εορτασμούς των εκατοντάχρονων από την έναρξη της ελληνικής επανάστασης. Αξιοποιώντας το γεγονός ότι ο στρατιωτικός νόμος ήταν από τα χρόνια του Μεγάλου Πολέμου ακόμη σε ισχύ, αδικαιολόγητα πάντως, αφού ο πόλεμος με βάση τις συνθήκες ειρήνης είχε λήξει και επίσημα,[58] επέβαλε στους διοργανωτές αυστηρό περιορισμό των εορτασμών στον χώρο των εκκλησιών, απαγορεύοντας την ελληνική σημαία και τις όποιες εκδηλώσεις εκτός εκκλησίας (παρελάσεις, λαμπαδηφορίες κ.λπ.). Οι διοργανωτές συμμορφώθηκαν αλλά όχι εντελώς. Στη Λευκωσία, μετά τη δοξολογία, το πλήθος, αψηφώντας την απαγόρευση, κατέθεσε στεφάνι στην προτομή του αρχιεπισκόπου Κυπριανού στην Αρχιεπισκοπή. Η αστυνομία, στην προσπάθειά της να εμποδίσει τις 3-4 χιλιάδες άτομα, τα οποία κατευθύνονταν προς την Αρχιεπισκοπή, προκάλεσε εντάσεις ανάμεσα στο πλήθος, οι οποίες γρήγορα εξελίχθηκαν σε ταραχές και συμπλοκές με την αστυνομία. Οι ταραχές δεν είχαν νεκρούς ή σοβαρά τραυματίες, θορύβησαν όμως τη βρετανική διοίκηση. Η τελευταία, ως μέτρο αντίδρασης απέλασε τον Μανιάτη φυσικομαθηματικό και δημοσιογράφο Νικόλαο Καταλάνο. Ο τελευταίος, αν και ήταν από τους σθεναρότερους επικριτές της βρετανικής

[56] Στο ίδιο, σ. 176-178.
[57] Βλ. ενδεικτικά: *Νέα Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 5 Ιουνίου 1926.
[58] Κυριάκος Ιακωβίδης, «Η επόμενη μέρα της 11ης Νοεμβρίου 1918 στην Κύπρο: το γιόρτασμα της νίκης και η αναζήτηση της Ένωσης», *Η Δέλτος 4*, Λευκωσία Ιανουάριος-Ιούνιος 2019, σ. 95.

διοίκησης δεν είχε, σε αντίθεση με ότι πίστευε ο αρμοστής, ανάμειξη στα γεγονότα.[59]

Όπως και να έχει, στις ταραχές του 1921 συνέβησαν δύο πρωτόγνωρα πράγματα: το ένα ήταν ότι η ελληνική ηγεσία συνδύασε τις εορταστικές εκδηλώσεις με δημοψήφισμα, κάτι το οποίο θα επαναλαμβανόταν και το 1930. Το δεύτερο ήταν ότι οι βρετανικές αρχές επενέβησαν με στόχο την καταστολή των εορταστικών εκδηλώσεων. Ήταν πράξη αυταρχισμού, υπόδειξη προς τους Έλληνες ότι οι ενωτικές διεκδικήσεις είχαν και κάποιο όριο. Ο αυταρχισμός του Stevenson ήταν πλήρως ευθυγραμμισμένος με την ευρύτερη πολιτική της βρετανικής αυτοκρατορίας μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου. Το 1919 η Βρετανία είχε επιβάλει σε Ινδία και Αίγυπτο τη δύναμη των όπλων. Και στις δύο περιπτώσεις οι πρώτοι οι οποίοι άνοιξαν την πόρτα της βίας ήταν οι Βρετανοί.[60] Κατά παρόμοιο τρόπο, στην Κύπρο την πόρτα της βίας την άνοιξε ο Stevenson. Ο τελευταίος δεν κατανόησε, σε αυτό έπαιξε ρόλο ο μικρός χρόνος παρουσίας του στο νησί -είχε έρθει το 1917 αναλαμβάνοντας αρχικά τη θέση του Αρχιγραμματέα- ότι όσο και εάν είχε σκληρύνει η στάση των επικεφαλής του ενωτικού κινήματος δεν υπήρχε καμιά πρόθεση να ξεφύγουν από το ειρηνικό πλαίσιο διαμαρτυρίας.

Μετά την ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, το ενωτικό κίνημα εισήλθε σε περίοδο ύφεσης, η οποία αποτυπώθηκε και στις εορτές της Παλιγγενεσίας. Οι εορτές επέστρεψαν στο παλαιό καθεστώς των σεμνών τελετών δοξολογίας.[61]

Η ανάκαμψη του ενωτικού κινήματος σημαδεύτηκε από τους εορτασμούς του 1930. Εκείνη τη χρονιά, η νεοϊδρυθείσα «Εθνική Οργάνωση», στην οποία κυρίαρχο ρόλο είχε η Εκκλησία, διοργάνωσε τη μεγαλύτερη σε προσέλευση, μέχρι εκείνο το σημείο, εορταστική εκδήλωση για την επέτειο της ελληνικής επανάστασης. Υπολογίζεται ότι στη Λευκωσία οι εορτασμοί προσέλκυσαν 15-20 χιλιάδες ανθρώπους. Δεν ήταν μόνο η προσέλευση εντυπωσιακή αλλά και η οργάνωση των εκδηλώσεων. Η Εθνική Οργάνωση, αποβλέποντας στη μεγαλοπρέπεια, ανάθεσε τον σχεδιασμό της εορτής σε ειδική επιτροπή. Η τελευταία πήρε σειρά από πρωτοβουλίες: οι Παγκύπριοι Αγώνες να περιληφθούν ως μέρος του προγράμματος, το κτίσιμο μαυσωλείου στη μνήμη των εκτελεσθέντων της 9ης Ιουλίου 1821, η αποστολή αντιπροσωπείας στην Ελλάδα προκειμένου να συμμετάσχει στις πανηγυρικές εκδηλώσεις, η αποστολή αθλητών στους Πανελλήνιους Αγώνες και η συγγραφή βιβλίου από τον Φίλιο Ζαννέτο (εξορίστηκε το 1922 από τους

[59] Περιγραφή των γεγονότων και της στάσης της βρετανικής διοίκησης βλ. Georghallides, *ό.π.*, σ. 189-193.
[60] Για τις εξεγέρσεις σε Ινδία και Αίγυπτο βλ. Piers Brendon, *The decline and fall of the British empire 1781-1997*, Λονδίνο 2008, σ. 260-263 και 321-327 αντίστοιχα.
[61] *Ισότης*, Λάρνακα 3 Απριλίου 1926.

Βρετανούς) που είχε σαν στόχο την ανάδειξη της συμβολής της Κύπρου στους ενωτικούς αγώνες. Τέλος, αποφασίστηκε η διοργάνωση νέου δημοψηφίσματος, ή καλύτερα συλλογής ψηφισμάτων, υπέρ της Ένωσης.[62] Στο μεγαλείο των εορτασμών βοήθησε, πέρα από την οργανωτικότητα της Εθνικής Οργάνωσης, και ο κυβερνήτης Sir Ronald Storrs, ο οποίος, σε αντίθεση με τον Malcolm Stevenson, ήταν αρκετά έξυπνος ώστε να επιδείξει συγκαταβατικότητα. Ο Storrs όσο και αν πληγώθηκε το γόητρό του από τις εκδηλώσεις, οι οποίες ήταν απάντηση στην αποτυχημένη έμπνευσή του να γιορτάσει το 1928 τα 50 χρόνια βρετανικής παρουσίας στην Κύπρο, ήξερε ότι δεν άλλαζε κάτι στη νομιμοφροσύνη των ηγετών του ενωτικού κινήματος. Είχε δίκαιο.

Η 3η Ιουνίου 1930, η ημέρα λήξης του δημοψηφίσματος, ήταν ταυτόχρονα και η ημέρα των γενεθλίων του βασιλιά της Αγγλίας Γεώργιου Ε'. Τη συγκεκριμένα ημέρα ο αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Γ', αν και πρωταγωνιστής στους εθνικούς εορτασμούς και στη διοργάνωση του δημοψηφίσματος, με πρωτοβουλία του δοξολόγησε στην Αγγλικανική εκκλησία της Λευκωσίας τον Βρετανό βασιλιά ευχόμενος τον πολυχρονισμό του. Μετά τη δοξολογία επισκέφθηκε τον αποικιακό γραμματέα στο σπίτι του, όπου του παρέδωσε τους τόμους του δημοψηφίσματος· ακολούθως ο οικοδεσπότης προσέφερε καφέ στον αρχιεπίσκοπο.[63] Η σκηνή εμπερικλείει όλη την πορεία του ενωτικού κινήματος από το 1878 μέχρι την εξέγερση των Οκτωβριανών το 1931: Διεκδίκηση της Ένωσης, στην αρχή ήπια και στην πορεία ολοένα και πιο δυναμική, με την ίδια όμως κατάληξη: διάλογο με τους Βρετανούς «over coffee».

Το νέο σκηνικό

Μετά την εξέγερση των Οκτωβριανών, τη -σχεδόν- δεκαετία αυταρχικής διακυβέρνησης, κατά την οποία οι εορτασμοί της 25ης Μαρτίου (όπως και κάθε εθνική εκδήλωση) είχαν απαγορευτεί, η μανιέρα διεκδίκησης της Ένωσης επρόκειτο να αλλάξει, μαζί και οι εορτασμοί της 25ης Μαρτίου.

Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος επέφερε τη χαλάρωση της βρετανικής αυταρχικότητας και την παραχώρηση ελευθεριών. Το 1940, για πρώτη φορά μετά το 1931, εορτάστηκε, με δημόσιες, λιτές εκδηλώσεις, συνήθως δοξολογίες, η επέτειος του 1821. Το τέλος του πολέμου σηματοδότησε σημαντικές αλλαγές στο ενωτικό κίνημα. Εκείνο το διάστημα η Εκκλησία έβλεπε την πρωτοκαθεδρία της στους ενωτικούς αγώνες να απειλείται για πρώτη φορά. Αντίπαλος ήταν το ΑΚΕΛ, το οποίο λίγο μετά την ίδρυσή του, πήρε θέση υπέρ της Ένωσης, ερχόμενο σε ρήξη με τον πρόγονό του, το

[62] George S. Georghallides, *Cyprus and the governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 crisis*, Λευκωσία 1985, σ. 357.
[63] *Νέα Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 7 Ιουνίου 1930.

Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου, το οποίο είχε ταχθεί εναντίον.[64] Η στροφή του κόμματος της κυπριακής Αριστεράς επηρέασε και τους εορτασμούς της εθνικής Παλιγγενεσίας. Μέχρι την εμφάνιση του ΑΚΕΛ, πρωταγωνιστής των εθνικών εορτασμών ήταν η Εκκλησία, συνεπικουρούμενη από τα αναγνωστήρια, τα μεγάλα εκπαιδευτήρια στις πόλεις της Κύπρου και τους γυμναστικούς συλλόγους. Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου το μοτίβο άλλαξε. Πλέον οι εορτασμοί θα είχαν δύο τελετάρχες: το ΑΚΕΛ και την Εκκλησία (μαζί με τις υπόλοιπες οργανώσεις της Δεξιάς). Καθιερώθηκαν δηλαδή χωριστοί εορτασμοί.

Αλλαγή υπήρξε και σε σχέση με το περιεχόμενο των εορτασμών. Μέχρι τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο οι εορτασμοί είχαν μονοθεματικό χαρακτήρα: «Ένωση». Η αντιπαλότητα όμως ΑΚΕΛ και Δεξιάς, σε συνδυασμό με τον αντίκτυπο του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, αναδιαμόρφωσε το περιεχόμενο των εορταστικών εκδηλώσεων.

Στις 25 Μαρτίου 1949, στην οξύτερη φάση του ελληνικού εμφυλίου, ένας από τους φανατικότερους πολέμιους του κομμουνισμού, ο μητροπολίτης Κυρηνείας Κυπριανός, κάλεσε το ΑΚΕΛ να απόσχει από τους εορτασμούς, καθότι δεν αποτελούσε, όπως και οι κομμουνιστές σύντροφοί τους στην Ελλάδα, μέρος του έθνους.[65] Την ίδια χρονιά, οι εθνικόφρονες παρατάξεις, σε χωριστό εορτασμό τους στο σημαιοστόλιστο Παγκύπριο Γυμνάσιο, επευφήμησαν τον Εθνικό Στρατό στον αγώνα του κατά του «επάρατου πανσλαυϊσμού», δηλαδή του κομμουνισμού.[66] Οι εορτές των εθνικοφρόνων ήταν εύκολα αναγνωρίσιμες ακόμη και αν ήσουν εξ ακοής μάρτυρας· δεν υπήρχε περίπτωση να μην ακουστούν ζητωκραυγές υπέρ του βασιλιά Παύλου και της βασίλισσας Φρειδερίκης, των θεωρούμενων προστατών του αντικομμουνιστικού στρατοπέδου.

Ευνόητα το βασιλικό ζευγάρι δεν ήταν δημοφιλές ανάμεσα στην Αριστερά. Κατά την εορταστική δοξολογία στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο στις 25 Μαρτίου 1948, ένας ακελικός σηκώθηκε από την καρέκλα και φώναξε «αίσχος» όταν ο ιερέας δεήθηκε υπέρ του βασιλιά των Ελλήνων.[67] Αντίστοιχα, ένας αυτήκοος μάρτυρας μπορούσε επίσης εύκολα να αναγνωρίσει του εθνικούς εορτασμούς του ΑΚΕΛ από τις επευφημίες υπέρ του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και το σύνθημα για Λευτεριά-Ειρήνη-Δημοκρατία· τρεις λέξεις, οι οποίες δεν είχαν ακουστεί στο παρελθόν σε κανένα ενωτικό αίτημα και δεν είχαν κάποια σχέση με την ιστορική διαδρομή του ενωτικού κινήματος. Το Λευτεριά-Ειρήνη-Δημοκρατία ήταν κατευθείαν δάνειο από τα

[64] Βασίλης Πρωτοπαπάς, *Εκλογική Ιστορία της Κύπρου. Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία (1878-1960)*, Αθήνα 2012, σ. 357.
[65] *Έθνος*, Λευκωσία 27 Μαρτίου 1949.
[66] *Έθνος*, Λευκωσία 25 Μαρτίου 1949· *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 27 Μαρτίου 1949.
[67] *Δημοκράτης*, Λευκωσία 27 Μαρτίου 1948.

συλλαλητήρια του ΕΑΜ την περίοδο της κατοχής. Το υιοθέτησε η κυπριακή Αριστερά, ενδεικτικό της ταύτισής της με την ελλαδική Αριστερά, και άκριτα το ενέταξε στη ρητορική του ενωτικού κινήματος.[68]

Πέρα από την ταύτισή τους με τα δύο στρατόπεδα του ελληνικού εμφυλίου, η Δεξιά και η Αριστερά εκμεταλλεύθηκαν τις εθνικές επετείους προκειμένου να επιδείξουν τα διαπιστευτήρια εθνικοφροσύνης τους. Ιδιαίτερα το ΑΚΕΛ, το οποίο κατηγορείτο από τη Δεξιά ως «αντεθνικό» κόμμα. Δεν είναι τυχαίο ότι στις εθνικές επετείους το κόμμα της κυπριακής Αριστεράς ανέβασε τους τόνους και άλλαξε εντελώς τη μορφή των εορτασμών. Αντί της συνήθους δοξολογίας, διοργάνωσε μαζικά συλλαλητήρια, ακολουθώντας -και πάλι- το παράδειγμα του ΕΑΜ στην κατοχή, με τη συμμετοχή 15-20 χιλιάδων ατόμων, τα οποία περιλάμβαναν παρελάσεις, ανάκρουση εμβατηρίων και λαμπαδηφορίες.[69] Η μετατροπή των εορτασμών σε συλλαλητήρια είχε ξεκάθαρο νόημα και αποδέκτη: οι προασπιστές του έθνους ήταν η Αριστερά και όχι οι «δήθεν εθνικόφρονες» της Δεξιάς.

Υπήρχε ακόμη ένας λόγος για τη μετατροπή των εορτασμών σε συλλαλητήρια. Μετά την κατάρρευση της προσπάθειας των Βρετανών, τον Αύγουστο του 1948, να διαβουλευθούν με τους εκπροσώπους του κυπριακού λαού συνταγματική λύση -η λεγόμενη Διασκεπτική, η βρετανική διοίκηση ακολούθησε πολιτική καταστολής της δράσης της Αριστεράς (φυλακίσεις στελεχών, λογοκρισία του δημοσιογραφικού οργάνου του κόμματος κ.λπ.).[70] Ανάμεσα στα μέτρα ήταν και η μη παραχώρηση άδειας για κομματικά συλλαλητήρια.[71] Το ΑΚΕΛ αντέδρασε. Εκμεταλλεύθηκε το γεγονός ότι οι Βρετανοί δεν απαγόρευσαν τους εορτασμούς της εθνικής επετείου και μετέτρεψε την επέτειο σε κομματικό συλλαλητήριο. Απόδειξη της κομματικοποίησης της εθνικής επετείου, πέρα από τα συνθήματα υπέρ του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, ήταν η χρησιμοποίηση του οικήματος της ΠΕΟ, συνδικαλιστικής οργάνωσης του ΑΚΕΛ, και του περιβάλλοντος χώρου για τη φιλοξενία των εορταστικών εκδηλώσεων.[72] Μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού στον ελληνικό εμφύλιο ακολούθησε περίοδος κάμψης του αριστερού κινήματος στην Κύπρο, το οποίο ανάμεσα σε άλλα είχε να αντιμετωπίσει και το εξής πρόβλημα: η Ένωση χωρίς όρους και ανταλλάγματα ήταν το κυρίαρχο

[68] Στο ίδιο.
[69] Βλ. ενδεικτικά: *Εργατικά Νέα,* Λευκωσία 27 Μαρτίου 1949.
[70] Η πολιτική καταστολής εναντίον του ΑΚΕΛ υπήρχε και πριν τη Διασκεπτική. Η αποτυχία όμως της Διασκεπτικής εντατικοποίησε τα αντιακελικά μέτρα. Για τα αντιακελικά μέτρα πριν την Διασκεπτική βλ. Christopher Sutton, *Britain's Cold War in Cyprus and Hong Kong. A conflict of Empires*, Cham 2017, σ. 50-61.
[71] Στο ίδιο, σ. 114-115.
[72] *Εργατικά Νέα*, Λευκωσία 27 Μαρτίου 1949 και *Νέος Δημοκράτης*, Λευκωσία 14 Ιουνίου 1951.

αίτημα· Ένωση όμως με ποιον; Με την Ελλάδα των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων, οι οποίες δίωκαν ανοικτά τον κομμουνισμό και τις ιδέες του; Αναγνωρίζοντας την αντίφαση, οι συγκεντρώσεις του ΑΚΕΛ κατά την εθνική επέτειο άρχισαν να αποκτούν χαρακτήρα «αντιπολιτευτικό» προς τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις. Ο Εζεκίας Παπαϊωάννου σε ομιλία του στη Λευκωσία την 25η Μαρτίου 1950 δήλωσε ότι ο αγώνας για απελευθέρωση της Ελλάδας συνεχίζεται και σήμερα, εννοώντας ότι οι μετεμφυλιακές κυβερνήσεις ήταν υπόδουλες στο αμερικάνικο κεφάλαιο. Ζήτησε κατάργηση της Μακρονήσου, αποθεώνοντας παράλληλα το παράνομο ΚΚΕ και τον ηγέτη του, Νίκο Ζαχαριάδη.[73] Ο Γ.Γ. του ΑΚΕΛ προσπάθησε να δείξει ότι ο αγώνας ήταν διμέτωπος: υπέρ της Ένωσης και εναντίον των εθνικόφρονων κυβερνήσεων. Παρόλα αυτά, η σύγχυση και το ερώτημα στις τάξεις του ΑΚΕΛ παρέμενε: εάν επιτυγχανόταν η Ένωση με την Ελλάδα των αντικομμουνιστικών κυβερνήσεων το ΑΚΕΛ θα την επικροτούσε;[74] Επιπλέον, χωρίς να το συνειδητοποιεί, ο Παπαϊωάννου προκαλούσε την τύχη του: Σε περίπτωση πραγματοποίησης της Ένωσης, πολύ πιθανόν οι ακελικοί θα είχαν την ίδια μοίρα με τους Ελλαδίτες συντρόφους τους (διώξεις, φυλακίσεις) και την ευκαιρία να εντυφήσουν στη νησιωτική γεωγραφία της Ελλάδας (Μακρόνησος, Αϊ-Στράτης).

Αν και το ΑΚΕΛ δεν στάθμισε σωστά τις συνέπειες της ευόδωσης του ενωτικού πόθου, κατανόησε πολύ καλά το εξής: οι εθνικές επέτειοι είναι επίκληση στο παρελθόν. Εκμεταλλευόμενο την επίκληση στο παρελθόν το ΑΚΕΛ προσπάθησε να ανασκευάσει την Ιστορία και να συνδέσει τον αγώνα του 1821 με τον αγώνα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Προφανής στόχος: η αποκατάσταση της υστεροφημίας των εαμικών αγώνων. Οι τελευταίοι είχαν λοιδορηθεί από το μετεμφυλιακό καθεστώς, και από την κυπριακή Δεξιά, ως «αντεθνικοί». Επιφανή στελέχη του ΑΚΕΛ παρουσίασαν τη δική τους συγκεκριμένη, «βολική», εκδοχή των γεγονότων του 1821. Ο ποιητής-δημοσιογράφος Λεωνίδας Παυλίδης με άρθρο του στο δημοσιογραφικό όργανο του κόμματος *Νέος Δημοκράτης* παρουσίασε το 1821 αποκλειστικά ως «λαϊκό αγώνα» (στο πλαίσιο του «λαϊκού αγώνα» ακόμη και οι επιχειρηματίες ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας βαφτίστηκαν «λαϊκοί αγωνιστές»). Σύμφωνα με τον Παυλίδη: οι «λαϊκοί αγωνιστές» κατόρθωσαν από μόνοι τους να απελευθερώσουν την Ελλάδα αλλά δεν πρόλαβαν να χαρούν τους καρπούς των αγώνων τους. Οι κοτζαμπάσηδες και οι Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν τον Καποδίστρια και την βαυαροκρατία, ακυρώνοντας την επανάσταση.[75] Ο συσχετισμός με τον

[73] *Νέος Δημοκράτης,* Λευκωσία 28 Μαρτίου 1950.
[74] Για τη σύγχυση στο ΑΚΕΛ βλ. Κυριάκος Ιακωβίδης, *Η ΕΔΑ απέναντι στο κυπριακό ζήτημα κατά τη δεκαετία του '50. Με αναφορά στην πολιτική συμπεριφορά του ΑΚΕΛ την περίοδο '55-'59*, Διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 2018, σ. 303-304.
[75] *Νέος Δημοκράτης,* Λευκωσία 25 Μαρτίου 1951.

εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του ΕΑΜ ήταν σαφής: τον αγώνα του ΕΑΜ, όπως και αυτόν του 1821, τον πρόδωσαν οι ξένες δυνάμεις και οι ντόπιοι συνεργάτες τους.

Είναι φανερό ότι η 25η Μαρτίου ήταν ένα ιστορικό γεγονός, το οποίο το ΑΚΕΛ μπορούσε να το φέρει στα μέτρα του και να εξυπηρετήσει ανάγκες του παρόντος. Από την άλλη, αυτό δεν μπορεί να λεχθεί για την «9η Ιουλίου». Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η Εκκλησία, συνεχίζοντας την παράδοση πριν από το 1931,[76] τελούσε κάθε χρόνο μνημόσυνο των θυμάτων του Κουτσιούκ Μεχμέτ, συνεπικουρούμενη από τις οργανώσεις της Δεξιάς. Το πρόγραμμα περιλάμβανε δοξολογία, ακολουθούσε συνήθως διάλεξη και ενίοτε το τελετουργικό συμπλήρωνε δραματοποιημένη αφήγηση της θυσίας του αρχιεπισκόπου Κυπριανού.[77] Το ΑΚΕΛ δεν μνημόνευσε ποτέ την 9η Ιουλίου, μη θεωρώντας τη συγκεκριμένη ημέρα κομμάτι της εθνικής του ταυτότητας. Ο λόγος είναι απλός: ήταν ένα ιστορικό γεγονός με το οποίο δεν μπορούσε να ταυτιστεί, αφού μοναδικός πρωταγωνιστής ήταν η κυπριακή εκκλησία. Άλλωστε, ακόμα και στους ακελικούς εορτασμούς της 25ης Μαρτίου ο αρχιεπίσκοπος Κυπριανός δεν αποτελούσε σημείο αναφοράς. Σε αντίθεση με τους εορτασμούς της Δεξιάς, όπου ο Κυπριανός κατατάχτηκε σε ισοϋψή θέση με τους υπόλοιπους ήρωες της ελληνικής επανάστασης.

Στους εορτασμούς της Παλιγγενεσίας με διοργανωτή το ΑΚΕΛ υπάρχει ακόμη ένα στοιχείο διαφοροποίησης με τη Δεξιά: μετά την αποχώρηση του κόμματος της κυπριακής Αριστεράς από τη Διασκεπτική, στις εορταστικές εκδηλώσεις κυριαρχούσε πλέον το σύνθημα «Να φύγουν οι Άγγλοι».[78] Μέχρι τουλάχιστον το δημοψήφισμα του 1950 στις συγκεντρώσεις της Δεξιάς δεν ακουγόταν αντίστοιχο σύνθημα. Είναι γεγονός ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1940 το ΑΚΕΛ είχε εμφανιστεί πολύ πιο αντιβρετανικό. Η κυπριακή Δεξιά δεν μπορούσε ακόμη να φθάσει τα επίπεδα αντιβρετανισμού της Αριστεράς, ο λόγος ήταν απλός: ένοιωθε το βάρος της ευγνωμοσύνης. Η Βρετανία στήριζε τον Εθνικό Στρατό και τις εθνικόφρονες κυβερνήσεις στον εμφύλιο και ήταν αυτή η οποία έσωσε με τα Δεκεμβριανά την Ελλάδα από τον κομμουνισμό. Επιπλέον, η Δεξιά δεν μπορούσε να παραγνωρίσει το ωφέλιμο έργο των διώξεων του ΑΚΕΛ από τη βρετανική διοίκηση.

Μετά το τέλος του εμφυλίου, την απόφαση για διεθνοποίηση του κυπριακού ζητήματος, το δημοψήφισμα του 1950, την άνοδο του Μακαρίου Γ' στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, τη νέα άρνηση των Βρετανών να συζητήσουν το ενωτικό αίτημα, τα καταπιεστικά μέτρα (περιστολή των ελευθεριών του Τύπου, απαγόρευση συλλαλητηρίων κ.τ.λ.) τα οποία εφάρμοσε ο Κυβερνήτης

[76] Για τους εορτασμούς της 9ης Ιουλίου πριν το 1931 βλ. Παπαπολυβίου, «Η 9η Ιουλίου 1821...», *ό.π.*, σ. 269-302.
[77] *Έθνος*, Λευκωσία 9 και 31 Ιουλίου 1949.
[78] *Εργατικά Νέα*, Λευκωσία 27 Μαρτίου 1949.

Wright (1949-1953),[79] η Δεξιά άλλαξε ρότα. Το 1951 ο Μακάριος ευρισκόμενος στον Πειραιά κατά τους εορτασμούς της εθνικής επετείου, επιτίμησε, μπροστά σε 20 χιλιάδες Πειραιώτες, τη βρετανική στάση στο Κυπριακό και προειδοποίησε ότι αυτό θα καταστεί διεθνές είτε αρέσει στους Βρετανούς είτε όχι.[80] Ήταν το πρώτο βήμα, αν και η Εθναρχία ακόμη απείχε από την ισοφάριση του αντιβρετανικού τόνου του ΑΚΕΛ.

Επιλογικά

Φανταστείτε έναν άνθρωπο, δεν έχει σημασία το φύλο, ο οποίος διαθέτει δύο ιδιότυπα χαρακτηριστικά: είναι υπεραιωνόβιος και έχει επισκεφθεί όλους τους εθνικούς εορτασμούς της 25ης Μαρτίου από τις αρχές της βρετανικής κυριαρχίας μέχρι το 1959 και όλες τις βρετανικές εορτές (γενέθλια εστεμμένων, ιωβηλαία κ.τ.λ.), χωρίς να μείνει στο νησί παραπάνω από τρεις ημέρες κάθε φορά. Αυτός ο ιδιότυπος «παρατηρητής εορτών» θα ήταν σε θέση και μόνο από την παρατήρηση των εορτών να κατανοήσει όλη την εξέλιξη του ενωτικού κινήματος: υποτονικοί εορτασμοί της 25ης Μαρτίου μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, κατά το ίδιο διάστημα αυξημένες προσδοκίες, λόγω του καθεστώτος βρετανικής επικυριαρχίας, και μαζική συμμετοχή στις βρετανικές εορτές. Ενθουσιαστικό κλίμα και βυζαντινολατρεία από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι την Μικρασιατική Καταστροφή, με εξαίρεση την περίοδο του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, και παράλληλη αποστασιοποίηση από τις βρετανικές εορτές. Από την Μικρασιατική Καταστροφή μέχρι το 1931: επάνοδος στην υποτονικότητα και αναζωπύρωση του ενθουσιαστικού κλίματος στα τέλη της δεκαετίας του 1920.

Ο ιδιότυπος «παρατηρητής εορτών» θα παρατηρούσε τις μεγάλες αλλαγές στις δύο τελευταίες δεκαετίες της βρετανικής κυριαρχίας: κατά τη διάρκεια των οποίων έγιναν οι μαζικότερες συγκεντρώσεις που έγιναν ποτέ σε εθνική επέτειο, η εκδήλωση, για πρώτη φόρα, αντιβρετανικών αισθημάτων και η παράλληλη σύγκρουση Αριστεράς και Δεξιάς· η οποία πολλές φορές επισκίαζε το ίδιο το ενωτικό αίτημα. Όλα συμπτώματα της αποκορύφωσης του ενωτικού κινήματος.

Το μόνο υπαρκτό πρόσωπο, το οποίο μπορεί να αναλάβει τον ρόλο του «παρατηρητή εορτών» είναι ο ιστορικός. Αν αναλάβει τον ρόλο θα αποκτήσει πολύτιμη δεξιότητα: ανατόμος του ενωτικού κινήματος.

[79] Για τα καταπιεστικά μέτρα Wright βλ. Σοφία Αργυρίου, *Το Εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων κατά την τελευταία περίοδο της Αγγλοκρατίας 1950-1960*, Αθήνα 2017, σ. 146-154.
[80] *Έθνος*, Λευκωσία 27 Μαρτίου 1951.

ΑΛΗΘΕΙΑ

Η ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΗ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚ. ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ

ΕΤΟΣ (Τε) 41ον-Αριθ. (1221)1044 | Γραφεία 'Οδός 'Αθηνάς' | Διευθυντής καί Υπεύθυνος Μ. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΔΗΣ | ΛΕΜΕΣΟΣ (Πέμπτη 25 Μαρτίου 1921

ΜΙΑ ΕΘΝΙΚΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑ

1821—1921

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΕΤΕΙΟΣ

Το επετειακό πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Αλήθεια* της Λεμεσού στις 25 Μαρτίου 1921.